

BEATA MALINOWSKA-PETELENZ*

Brasília: Ilha da Fantasia. Krótki szkic o mieście

Brasília: Ilha da Fantasia: A short sketch on the city

Streszczenie:

Brasília, fantastyczna wyspa - to jedno z najbardziej niezwykłych miast na świecie, które zostały zaprojektowane od początku i w miejscu starannie wybranym do tego celu. Stolica największego kraju Ameryki Południowej, przestrzeń „oswojona”, która nie istniała jeszcze na początku XX wieku, stanowi kwintesencję myśli modernistycznej przeniesionej na grunt latynoamerykański. Utopijna Brasília miała być miastem marzeń, zdekolonizowaną potęgą, realizacją socjalistycznej ideologii, *opus magnum* Kubitschka i Costy. Bez slumsów i kolonialnej, historyzującej zabudowy. I choć powstała w latach 60. ubiegłego wieku, nadal budzi skrajne emocje. Jak dziś rozwija się owo urbanistyczne arcydzieło i symbol brazylijskiego modernizmu? Co zostało z wyobrażeń i założeń funkcjonalistów?

Abstract:

Brasília, a fantastic island—one of the world’s most extraordinary cities, designed from the ground up at a site carefully preselected for that specific purpose. The capital of South America’s largest country, a “domesticated” space, which did not exist at the start of the twentieth century, it is a quintessence of Modernist thought transplanted into Latin American soil. The utopian Brasília was to be a city of dreams, a decolonized power, the realization of socialist ideology, an *opus magnum* for Kubitschek and Costa. Without slums and colonial, historicizing development. And although it was built in the 1960s, it still stirs extreme emotions. How does this urban masterwork and symbol of Brazilian Modernism develop today? What has been left of the expectations and assumptions of the Functionalists?

Słowa kluczowe: Brasília, modernizm, utopia, eksperyment, Plano Piloto, slumsy

Keywords: Brasília, Modernism, utopia, experiment, Plano Piloto, slums

1. Wstęp

W XX wieku państwa Ameryki Południowej stały się spektakularną sceną dla jednego z największych eksperymentów urbanistycznych w historii – budowy modernistycznych miast przyszłości. Kontynent ten, w tej kwestii najmocniej doświadczony, ponosi do dziś koszty tego eksperymentu. Znakomita monografia „Radyczne miasta” badacza miejskości Justina McGuirka to ciekawa analiza i weryfikacja architektonicznych utopii zaimplementowanych na współczesnym kontynencie południowoamerykańskim [McGuirk, 2015].

Modernizm definiowano na różne sposoby: m.in. jako zjawisko wyznaczone przez teorię architektury, określającą najwęższy wycinek czasowy, a także jako fenomen ogólnokulturowy, formułowany na płaszczyźnie filozofii. W obrębie architektury, na poziomie elementarnych znaczeń modernizm był formacją estetyczną wyrosłą z negacji odtwórczych i kompilatorskich reguł historyzmu, a także wszelkiej stylizacji. Jego podłożem były tendencje racjonalistyczne, funkcjonalistyczne, a także socjalistyczne. Architektoniczna myśl modernistyczna opierała się na nowej metodzie twórczej, wywodzącej formę, funkcję i konstrukcję budynku niemal wyłącznie z istniejących uwarunkowań materialnych [Banham, 1960].

1. Introduction

In the twentieth century, the countries of South America became a spectacular scenery for one of history’s largest urban planning experiments—the construction of Modernist future cities. This continent, the most affected in this field, is continuing to pay the price for this experiment. The excellent monograph *Radical Cities* by urbanity scholar Justin McGuirk is an interesting analysis and verification of architectural utopias implemented on the South American continent [McGuirk, 2015].

Modernism was defined in various ways: such as a phenomenon produced by architectural theory that covers the narrowest time interval, and a general cultural phenomenon formulated on the philosophical plane. Within architecture, at the level of fundamental meaning, Modernism was an immense aesthetic formation that grew out of a negation of imitative and compilatory rules of Historicism and any form of stylization. Its foundations were rationalist, functionalist and socialist tendencies. Architectural Modernist thought was based on a new creative method, which derived, a building’s form, function, and structural system almost solely from existing material considerations (Banham, 1960).

Modernizm dotarł do Ameryki Południowej z pewnym opóźnieniem, ale Brazylia była pierwszym krajem strefy tropikalnej, który zaadaptował i wchłonił idee Ruchu Nowoczesnego. Te docierały tam od końca lat dwudziestych XX wieku za sprawą emigrujących na kontynent południowoamerykański architektów europejskich, a także Brazylijczyków studiujących w Europie [Rytel, 2013, 58]. Brasília, fantastyczna wyspa – Ilha da Fantasia – to jedno z najbardziej niezwykłych miast na świecie, które zostało zaprojektowane od początku i w miejscu starannie wybranym do tego celu. Stolica największego kraju Ameryki Południowej, przestrzeń „oswojona”, która nie istniała jeszcze na początku XX wieku, stanowi kwintesencję myśli modernistycznej przeniesionej na grunt latynoamerykański. Kultowe miasto spod znaku Ruchu Nowoczesnego jest jednym z niewielu przykładów zmaterializowanej idei – miasta utopii. Mistrzowsko rozplanowana, miała być ośrodkiem wzorcowym i estetycznym symbolem nowej myśli modernistycznej [Ultramari, Oliveira da Silva, Meister, 2018, 186-192]. Minęło ponad 60 lat od podpisania aktu założycielskiego miasta przez socjalistę i populistę Juscelino Kubitschka. Jak dziś rozwija się owo urbanistyczne arcydzieło i symbol brazylijskiego modernizmu, który kiedyś zadziwił i olśnił cały świat? Co zostało z wyobrażeń i założeń funkcjonalistów?

Autorka przeprowadziła badania *in situ* w ramach programu badawczego: „Urbanistyczne, architektoniczne i technologiczne problemy wybranych miast Ameryki Południowej w kontekście rozwoju zrównoważonego” realizowanego w Instytucie Projektowania Urbanistycznego w 2017 r. Badania objęły, między innymi, bogaty kontekst kulturowy w procesie tworzenia i postrzegania współczesnej architektury miast południowoamerykańskich: Brasílii, Sao Paulo i Rio de Janeiro. Na program składały się również badania cząstkowe obejmujące zjawisko i fenomen brazylijskiego modernizmu, problemy infrastrukturalne najbardziej zaludnionych miast, problemy związane z efektywnością energetyczną w budownictwie, a także perspektywy rozwoju architektury opartej na tradycji rdzennych ludów Amazonii. Zastosowano tu metodę analizy krytycznej oraz autorskich rysunków i szkiców.

2. Miasto - eksperyment

W „Człowieku z Rio”¹, szpiegowskim filmie z 1963 roku, Jean-Paul Belmondo biega po bezkresnych, prawie kosmicznych przestrzeniach surrealistycznego, białego miasta. Bohater, uciekając w szaleńczym tempie, co raz napotyka wyabstrahowaną, w śnieżnym kolorze, wysmakowaną rzeźbę-budowlę. Towarzysząca mu dziwna, surowa przestrzeń wypełniona wytwornymi „meblami”, milcząca, martwa i piękna zarazem, to Brasília: miasto fantazja, miasto marzenie, miasto symbol nowego świata i klucz do sukcesu młodego brazylijskiego społeczeństwa.

Nowy eksperyment urbanistyczny wrzucono w głąb dziewiczych, ogromnych, niezagospodarowanych obszarów interioru, na suchym płaskowyżu porośniętym sawanną, oddalonym o ponad tysiąc kilometrów od wybrzeża Atlantyku, a także wszystkich większych miast. Budowa miasta miała być nowym otwarciem, punktem

Modernism reached South America with a delay, but Brazil became the first tropical zone country to adapt and incorporate the ideas of the Modern Movement. These ideas began reaching it after the end of the 1920s by means of European architects who were emigrating to South America, as well as Brazilians who had studied in Europe [Rytel, 2013, 58].

Brasília, a fantastic island—Ilha da Fantasia—is one of the world’s most extraordinary cities to be designed from the ground up and located at a site carefully chosen for this specific purpose. The capital of the largest South American country, a “domesticated” space that did not exist in the beginning of the twentieth century, it is a quintessence of Modernist thought transplanted to Latin American soil. This cult city from under the banner of the Modern Movement is one of the few cases of a materialized idea—a city of utopia. Masterfully planned, it was to be a model center and an aesthetic symbol of new Modernist thought [Ultramari, Oliveira da Silva, Meister, 2018, 186–192]. Over sixty years have passed since the signing of the city’s founding act by socialist and populist Juscelino Kubitschek. How does this urban planning masterwork and the symbol of Brazilian Modernism, which had once astonished and charmed the entire world, develop today? What is left of the expectations and assumptions of the Functionalists? The author performed an on-site investigation as a part of the research program “Urban, architectural and technological problems of selected cities of South America in the context of sustainable development” carried out at the Institute of Urban Design in 2017. The study covered, among others, the rich cultural context in the creation and perception of the contemporary architecture of South American cities: Brasília, Sao Paulo and Rio de Janeiro. Its program also consisted of partial studies focusing on the phenomenon of Brazilian Modernism, infrastructural problems of the most populated cities, problems of energy efficiency in construction, and perspectives of architectural development driven by traditions of indigenous Amazonian peoples. The study was performed using the critical analysis method, as well as original drawings and sketches.

2. The city-experiment

In the *Man from Rio*,¹ a spy movie from 1963, Jean-Paul Belmondo runs across the endless, almost extraplanetary spaces of a surreal, white city. The protagonist, running at frenzied pace, continuous to encounter an isolated, snow-white, tasteful sculpture-structure. The weird, austere space that accompanied him, filled with stylish “furniture,” silent, dead, and beautiful at the same time, was Brasília: a fantasy city, a dream city, a city that was the symbol of a new world and a key to the success of the young Brazilian society. The new urban planning experiment was cast deep into virgin, extensive, undeveloped territories of the Brazilian interior, onto a dry plateau overgrown with savannah, located over a thousand kilometers away from the Atlantic coast, as well as all major cities. The construction of the city was to be a new start, a gateway point to a statewide modernization program,

Rys. 1 Przedmieścia Brasílii; rys. B. Malinowska-Petelenz.
Fig. 1 Suburbs of Brasilia, drawings by B. Malinowska-Petelenz

wyjścia programu modernizacji kraju, której założenia wypisano na brazylijskiej fladze w postaci hasła: „Ordem e Progresso”, czyli „Ład i Postęp” – hasła nośnego szczególnie w okresie powojennym, kiedy wydawało się, że możliwe jest wykreowanie nowego, lepszego społeczeństwa [Kubitschek, 1975].

Utopijny plan miasta – Plano Piloto – stworzył brazylijski architekt Lúcio Costa, wygrywając konkurs na projekt urbanistyczny nowej stolicy, na który zgłosiło się ponad 5,5 tys. projektantów. Do współpracy zaprosił swego ucznia i współpracownika Oscara Niemeyera, któremu powierzył projektowanie budynków użyteczności publicznej oraz Roberto Burle Marxa, architekta krajobrazu. Miasto zaprojektowano i podzielono zgodnie z modernistycznymi założeniami na różne sektory. Wzdłuż dłuższej, dwunastokilometrowej osi – na linii skrzydeł – usytuowano dzielnice mieszkaniowe, a wzdłuż krótszej zlokalizowano obiekty rządowe, administracyjne oraz użyteczności publicznej. Otoczone miały być strefami hotelowymi i komercyjnymi. Zabudowa mieszkaniowa miasta została podzielona na osiedla – *superquadra* – sześciopiętrowe bloki z otwartym parterem, wraz z podstawowymi usługami tworzącymi system jednostek sąsiedzkich. Kompozycja budynków ustawionych pod kątem prostym względem siebie tworzy sekwencję wewnątrz wypełnionych zielenią i wodą. Schemat ten, lekko modyfikowany, powtarza się w kolejnych superkwartałach [Skaza, 2019, 32-40].

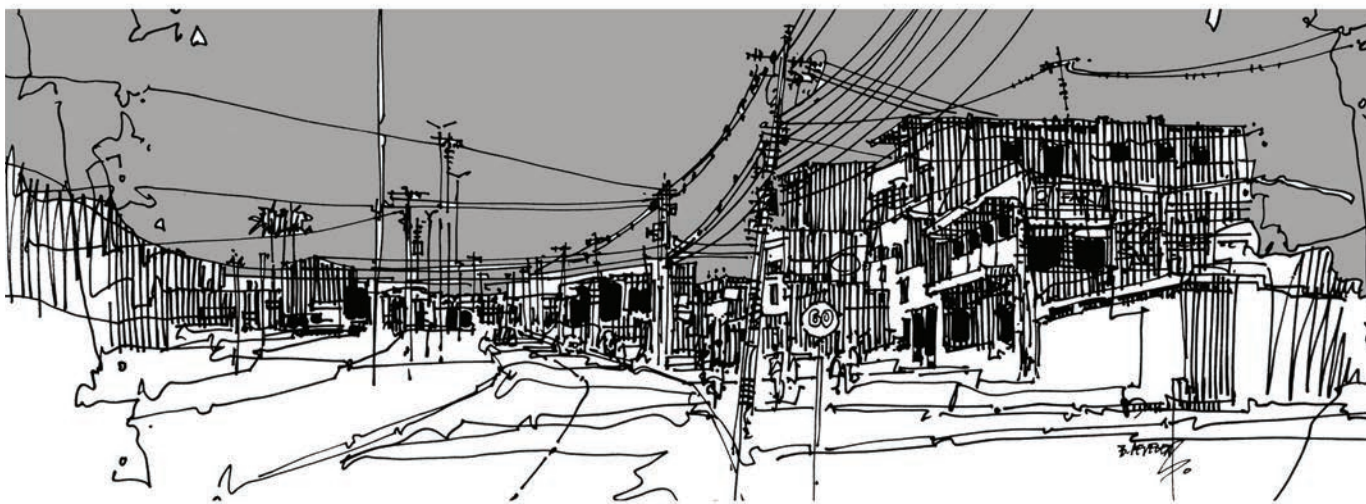
Jednak najważniejszy element monstrialnego założenia Costy to Wielka Oś – *Eixo Monumental*. Wypełnił ją prawie w całości główny aktor brazylijskiej sceny architektonicznej – Oscar Niemeyer.

Punktem kulminacyjnym tej symbolicznej osi świata jest Plac Trzech Władz (Praça dos Três Poderes), wokół którego zlokalizowano główne budynki publiczne: parlament (Congresso Nacional do Brasil), pałac prezydencki (Palácio do Planalto) i sąd najwyższy (Supremo Tribunal). Ta mistrzowska i wyrafinowana kompozycyjnie realizacja jest w swym rysunku wyraźnym nawiązaniem do języka klasyków awangardy: Mondriana, Malewicza czy Kandinskiego. Ów gigantyczny trójkąt jest kompozycyjną podstawą, wokół której narastają kolejne

whose assumptions were inscribed onto the Brazilian flag in the form of the motto: “Ordem e Progresso,” which means “Order and Progress”—words that were particularly resonant during the post-war era, when it appeared that it was possible to create a new, better society [Kubitschek, 1975].

The utopian plan of the city—Plano Piloto—was drafted by Brazilian architect Lúcio Costa after having won a competition for the urban design of the new capital, which saw as many as 5.5 thousand designers entering. Costa invited his student and co-worker, Oscar Niemeyer, to cooperate, and charged him with designing public buildings. Costa also worked with Roberto Burle Marx, a landscape architect.

The city was designed and divided in observance of Modernist assumptions and into different sectors. Housing districts were placed along the longest, 12-km-long axis—along the line of the wings. Government, administrative and public buildings were sited along the shorter axis. They were to be surrounded by hotel and commercial districts. The housing development of the city was divided into complexes—*superquadra*—six-story blocks with open ground floors, along with essential services forming a system of neighborhood units. The composition of the buildings, sited perpendicularly to each other, creating a sequence of interiors filled with greenery and water. This scheme, only slightly modified, would be repeated in successive superblocks [Skaza, 2019, 32–40]. However, the pivotal element of the immense layout designed by Costa was the Monumental Axis—*Eixo Monumental*. It was filled almost entirely by the lead actor the Brazilian architectural scene—Oscar Niemeyer. The culmination point of this symbolic world axis is the Square of Three Powers (Praça dos Três Poderes), around which major public buildings were sited: the Parliament (Congresso Nacional do Brasil), the Presidential Palace (Palácio do Planalto), and the Supreme Tribunal (Supremo Tribunal). This masterful and compositionally sophisticated project is in its outline a clear reference to avant-garde classics: Mondrian, Malevich or Kandinsky. This gigantic triangle is a compositional basis around which successive elements of the urban

Rys. 2 Przedmieścia Brasílii; rys. B. Malinowska-Petelenz.
Fig. 2 Suburbs of Brasília, drawings by B. Malinowska-Petelenz

elementy urbanistycznego majstersztyku, m.in.: Museu Histórico de Brasília, Espaço Lúcio Costa z wielkim modelem Brasílii, Panteão da Pátria Tancredo Neves, dalej Espaço Israel Pinheiro i Espaço Oscar Niemeyer. Tę monstrualną esplanadę obrosniętą budynkami ministerstw i innych obiektów rządowych, wojskowych i użyteczności publicznej wieńczy Muzeum Rdzennych Ludów (Memorial dos Povos Indigenas). Całość dopełnia szeroki zestaw elementów rzeźbiarskich podkreślających oś, pełniących funkcję dominant, subdominant i akcentów [Finotti, Comas, 2017].

Costa z Niemeyerem stworzyli tu monumentalną, zapierającą dech w piersiach przestrzeń kultową: swoisty brazylijski Akropol. Wzorując się na Corbusierowskim Chandigarh, podnieśli go na wielką płytę ze sztucznego terenu, tym samym manifestacyjnie i ostatecznie odrywając strefę władzy od strefy „podwładnych” [Kosiński, 2010, 22-23]. Na końcu trawiastego pasa Wielkiej Osi usytuowano figurę Kubitschka – smukłą męską postać stojącą na cienkim słupie, ujętą w ekspresyjnym łuku betonowej wstęgi, wskazującą ręką Plac Trzech Władz. Ów patetyczny gest to manifestacja aktu stworzenia nowej tożsamości południowoamerykańskiego państwa.

Projekt był dedykowany pokojowemu społeczeństwu globalnemu i wielokulturowemu. Budynki użyteczności publicznej ulokowane na linii symbolicznej kadłuba samolotu nawiązują do różnorodności etnicznej i kulturowej kraju. Kształt kopuły katedralnej złożonej z 16 wygiętych, betonowych żeber ustawionych wzdłuż okręgu może symbolizować zarówno namiot społeczności rdzennych lub też afrykańskich, jak i złożone do modlitwy ręce w religii chrześcijańskiej przywiezionej do Brazylii przez kolonistów. Sam Lucio Costa wierzył, że miasto będzie stolicą kraju pionierskiego, pierwszego państwa, w którym trzy grupy: ludność rdzenna, przybysze z Afryki i ze Starego Kontynentu doskonale ze sobą współegzystują.

Jednak boska Brasília okazała się klęską. Albowiem historia uczy, że to właśnie architektura i urbanistyka, jak żadna inna forma kultury, może gloryfikować osobę dyktatora i brutalnie wtlaczać jednostkę w masę [Sudjic, 2015, 397].

masterwork emerge, including Museu Histórico de Brasília, Espaço Lúcio Costa with its grand model of Brasília, Panteão da Pátria Tancredo Neves, and further on the Espaço Israel Pinheiro and Espaço Oscar Niemeyer. This massive esplanade, overgrown with ministry buildings and other government, military and public facilities, terminates at the Memorial of Indigenous Peoples (Memorial dos Povos Indigenas). The entirety is complemented by a wide array of sculptural elements that highlight the axis, and act as landmarks, minor landmarks and accents [Finotti, Comas, 2017]. Costa and Niemeyer created a monumental, breathtaking cult space: a sort of Brazilian Acropolis. Using Le Corbusier’s Chandigarh as a model, they elevated the city onto an immense platform of artificial terrain, and thus demonstratively and ultimately separated the sphere of government from the sphere of the “subordinates” [Kosiński, 2010, 22–23]. At the end of the grassy strip of the Monumental Axis was a figure of Kubitschek—a slender male figure standing on a thin column, framed in an expressive arch of a concrete strip, pointing its right hand at the Square of Three Powers. This grandiose gesture is a manifestation of the act of creation of a new identity for the South American state.

The design was dedicated to a peaceful global and multicultural society. The public buildings allocated along the symbolic line of the plane’s hull referenced the country’s ethnic and cultural diversity. The shape of the cathedral dome, consisting of sixteen bent concrete ribs set along a circle, can symbolize both the tents of indigenous or African communities, as well as hands clasped in prayer from Christianity, brought to Brazil by colonizers. Lúcio Costa himself believed that the city would be the capital of a pioneering state, the first in which three groups: indigenous peoples and migrants from Africa and the Old Continent, would perfectly coexist together.

However, divine Brasília became a failure. History teaches us that it is architecture and urban planning, like no other forms of culture, that can glorify a dictator and brutally suppress the individual back into the masses [Sudjic, 2015, 397].

Rys. 3 Przedmieścia Brasílii; rys. B. Malinowska-Petelenz.
Fig. 3 Suburbs of Brasília, drawings by B. Malinowska-Petelenz

3. Obraz miasta – konsekwencje urbanistyczne – analiza i diagnoza

Eksperymenty towarzyszyły architekturze od zawsze, zwykle przebiegały spektakularnie, najczęściej dotyczyły modeli osiedleńczych i funkcjonalnych. W skali rzeczywistej były zwykle boleśnie weryfikowane. Wprawdzie renesansowa Palmanova, brytyjskie prototypy miast ogrodów, Chandigarh czy fascynująca poznawczo Jednostka Marsylska przyciągają dziś architektów lub studentów architektury, ale nigdy nie stały się magnesem dla potencjalnych mieszkańców.

Eksperymentalna Brasília wybudowana „na surowym korzeniu” niewątpliwie stanowi zjawiskową realizacją wyobrażeń, jakie lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX w. miały o cywilizacyjnej przyszłości. Wade Graham zalicza ją do miast – monumentów [Graham, 2016, 96]. Była urzeczywistnieniem utopijnych fantazji bez uwzględniania realnych uwarunkowań i potrzeb użytkowników, którzy nagle musieli dostosować swoje życie do warunków w mieście, zamiast je kształtować zgodnie ze swoimi potrzebami. Intencją nowej władzy była innowacyjność i niezależność, a temu sprzyjały na siłę zaimplementowane na grunt południowoamerykański idee modernizmu, który szczytił się dumną tradycją buntu i kategorycznego odrzucenia przeszłości [Madaleno, 1996, 273-280]. Pomimo tych intencji w Brasílii trudno nie zauważyć konsekwencji kolonializmu. Zbyt drastycznie widoczne jest różnicowanie pomiędzy przestrzenią dla władzy a przestrzenią dla przeciętnych mieszkańców. *Dla mieszkańców miasto Brazylii okazało się koszmarem – pisał Zygmunt Bauman. Nieszczęsne ofiary miasta szybko ukuły termin „brasilitis”, określając nim nowy syndrom patologiczny, którego Brazylią stała się prototypem, do dziś pozostając jego najbardziej znanym ogniskiem. W powszechnym odczuciu najbardziej widoczne objawy „brasilitis” to brak tłumy i tłoku, puste rogi ulic, anonimowość miejsc i ludzkie postaci pozbawione twarzy oraz odrętwiała monotonia otoczenia [...] [Bauman, 2002, 54-55].*

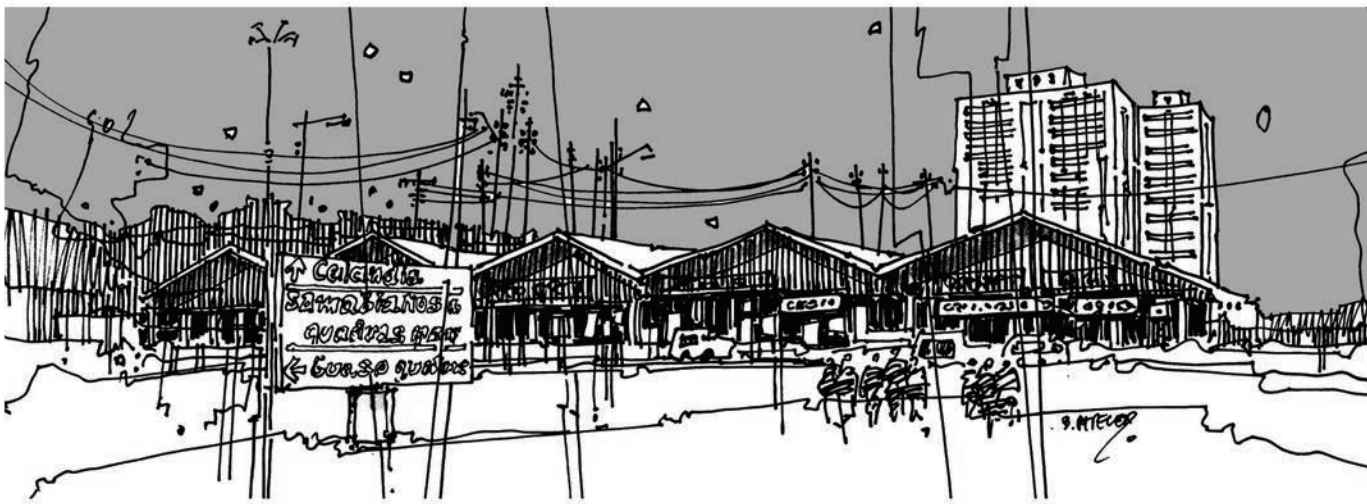
Problem Brasílii polega na tym, że to nie jest miasto. To akt polityczny i manifest, fizyczna struktura, która nie zawiera składników miasta. Nastąpiła tu śmierć ulicy, nie ma placów, brakuje najważniejszych komponentów

3. Image of the city – urban consequences – analysis and diagnosis

Experiments have always accompanied architecture and typically had a spectacular course. They most often focused on settlement and functional models. In reality, their consequences were painful reality checks. Whilst the Renaissance Palmanova, British garden-city prototypes, Chandigarh or the cognitively fascinating Unité d’habitation continue to attract architects and architecture students, they never became magnets for potential residents.

Experimental Brasília, built *in cruda radice*, is undoubtedly a phenomenal realization of ideas and expectations that people in the 1950s and 60s had of civilizational future. Wade Graham recognized it as a city-monument [Graham, 2016, 98]. It was a realization of utopian fantasies without accounting for actual user needs and real-world conditions. The city’s users suddenly had to adapt their lives to the city’s conditions, instead of shaping it in a need-driven manner. The intention of the new government was innovation and independence, which were supported by Modernist ideas, forcefully implemented on Latin American soil, and which had a proud tradition of rebellion and a categorical rejection of the past [Madaleno, 1996, 273–280]. Despite these intentions, it is not difficult to notice the consequences of colonialism in the city. The difference between the space for the government and the space for the average citizen is all too drastically visible. “To its residents, the city of Brasília became a nightmare”—wrote Zygmunt Bauman. “The unfortunate victims of the city quickly coined the term ‘brasilitis’ to describe a new pathological syndrome of which the city had become a prototype, and which to this day remains its most well-known incidence site. General sentiment holds that the most visible symptoms of ‘brasilitis’ are an absence of crowds and busy streets, empty street corners, the anonymity of places and faceless human beings, in addition to a stifling monotony of the surroundings” [Bauman, 2002, 54–55].

The problem of Brasília is that it is not a city. It is a political act and manifesto, a physical structure that

Rys. 4 Przedmieścia Brasílii; rys. B. Malinowska-Petelenz.
Fig. 4 Suburbs of Brasilia, drawings by B. Malinowska-Petelenz

struktury miejskiej. Nadmiar przestrzeni, światła i powietrza zabił podstawowy budulec istoty miejskości – przestrzenie publiczne, czyli miejsca spotkań, wymiany i komunikacji. Efektem tego procesu jest społeczna ruina i degrengolada, hamująca rozwój prawdziwych relacji międzyludzkich.

Ciągłe poruszanie się po mieście samochodem jest wpisane w jego strukturę jako warunek codziennego funkcjonowania. Rozdzielenie ruchu samochodowego od pieszego, brak skrzyżowań (zastąpiły je ronda lub skrzyżowania bezkolizyjne), brak chodników i w konsekwencji brak pieszych sprowadza się do nieobecności całego systemu przestrzeni publicznych, które w tradycyjnych miastach opierają się na siatce ulic, niosąc za sobą takie elementy jak krawężniki, chodniki, pierzeje ze sklepami w parterze i mieszkaniami na wyższych kondygnacjach. Spowodowało to fatalne skutki dla życia społecznego. Pozostały przestrzenie zawłaszczone przez komunikację samochodową i opuszczone, w których życie publiczne nigdy nie powstało, zaś segregacja funkcji i poszczególnych dzielnic pociągnęła za sobą segregację społeczną [Holston, 1989, 101-119].

Jedyne miejsca, które w ścisłym centrum funkcjonują jako szczątkowa przestrzeń publiczna i namiastka forum życia społecznego, to centralny dworzec autobusowy oraz obszar Complexo Cultural da República, czyli przestrzeń pomiędzy Biblioteką Narodową (Biblioteca Nacional de Brasília, 2008) a Muzeum Narodowym (Museu Nacional Honestino Guimarães), a także rozległy plac przed katedrą.

Warto zauważyć, że architektura, z której słynie Brasília, włącznie z futurystycznym Plano Piloto to tylko niewielka część całego miasta, którego większość definiuje funkcjonalizm w najczystszej postaci. Całe życie kulturalne i rozrywkowe zostało zepchnięte do centrów handlowych, które wprawdzie urbanistyka świetnie wchłonęła, ale nie stanowią one wystarczających przesłanek dla postrzegania takich przestrzeni jako miejskich. Obraz miasta jest silnie definiowany albo przez zdehumanizowane, przeskalowane przestrzenie otoczone budynkami ministerstw, biurowców lub hoteli, albo kakofoniczny chaos przypadkowych, porzucanych struktur, robiących wrażenie tymczasowości.

contains no elements of a city. Here, the streets are dead, there are no squares, no crucial components of urban structure. The excess of space, light and air killed the fundamental building block of the essence of urbanity—public spaces, places where people can meet, exchange and communicate. The effect of this process is societal ruin and decay, stifling the development of interpersonal relations.

Continuous movement through the city by car is embedded into its structure as a condition of everyday functioning. The separation of vehicular and pedestrian traffic, the lack of intersections—as they have been replaced by roundabouts or safe intersections—the lack of pavements and thus no pedestrians lead to the absence of the entire system of public spaces, which in traditional cities are based on a grid of streets, bearing with it elements like curbs, sidewalks, frontages with ground-floor stores and apartments on the upper levels. This has had devastating consequences for social life. What remained were abandoned spaces dominated by vehicular traffic, resulting in social life never developing, while the segregation of functions and individual districts has led to social segregation [Holston, 1989, 101-119].

The sole places that, located in the very center, function as a vestigial public space and an imitation of a social forum, are the central bus station and the Complexo Cultural da República, the space between the National Library (Biblioteca Nacional de Brasília, 2008) and the National Museum (Museu Nacional Honestino Guimarães), as well as the extensive square in front of the cathedral.

It is worth noting that the architecture that Brasília is famous for, along with the futuristic Plano Piloto, forms merely a small section of the entire city, whose majority is defined by Functionalism in its purest form. The entire cultural and leisure life was pushed into shopping centers, which, while being excellently absorbed by the urban layout, cannot be seen as urban spaces. The image of the city is strongly defined either by dehumanized, oversized spaces surrounded by ministry, office or hotel buildings, or the cacophonous chaos of random, scattered structures

Brak małej architektury potęguje skrajny ascetyzm i surowość urbanistycznego założenia [Wright, Turkienicz, 1988, 347-364].

Brasília jest fotogeniczna. Z okien samolotu wygląda imponująco. Równie wspaniale i olśniewająco prezentują się białe rzeźby Niemeyera w kadrach zawodowych fotografów. Ale z perspektywy przeciętnego obserwatora przemierzającego się samochodem widok jest zaskakujący. Jadąc wzdłuż obszarów podmiejskich, w dzielnicy satelitarnej Taguatinga, w pobliżu jednego z ikonicznych budynków brazylijskiego modernizmu – Hospital Regional de Taguatinga – można zauważyć charakterystyczną chaotyczną zabudowę o niskiej intensywności, przemieszaną co jakiś czas z zabudową wysoką, zlokalizowaną wzdłuż pasma szerokiej ulicy tranzytowej. Podobnie satelitarna Ceilândia jest jednym z miast, które dawały schronienie pracownikom, którzy pomagali budować Brasília i zostali wykluczeni z Plano Piloto. Brzydota, przypadkowość zagospodarowania, przestrzenny chaos, wielość nieprzystających form, bez uwzględnienia kontekstu miejsca i sąsiedztwa, gromadzenie drutami kolczastymi wielokilometrowych osiedli mieszkaniowych – taki jest prawdziwy obraz Brasílii, tak widzi miasto przeciętny obserwator z okien jadącego samochodu (rys. 1, 2, 3, 4, 5). Owa prowizoryczna, spontaniczna zabudowa to spuścizna po *Candangos* – taniej sile roboczej, budowniczych miasta, którzy przez kilka lat żyli w tymczasowych obozach wokół gigantycznego placu budowy. Projektanci Brasílii bowiem zaproponowali zabudowę mieszkaniową, dostosowując ją do standardów klasy średniej, nie przewidując miejsca dla ludzi o niskich dochodach. Obnażyło to drastycznie widoczne różnicowanie pomiędzy przestrzenią dla władzy – prestiżową i bogatą – a przestrzenią dla ludzi – ubogą i substandardową. Przez całkowicie zamknięty i kompletny układ urbanistyczny Plano Piloto uniemożliwiający rozbudowę miasta, zaczęły więc wyrastać chaotyczne, niezaplanowane, satelitarne miejscowości. Modernistyczny cud nie był w stanie nadążyć z budową, więc przedmieścia szybko zamieniły się w slumsy, w których zaczęły rządzić gangi [Faria, Ogura, Sachsida, 2013, 85].

Silne wynaturzenia urbanistyki modernistycznej w postaci segregacji funkcjonalnej, podporządkowanie koncepcji potrzebom transportowym, a także zatracenie ludzkiej skali w projektowaniu składają się na nieprzyjazny do dziś obraz stolicy: przygnębiający i pozbawiony relacji międzyludzkich. Brasília niestety wciąż stanowi antytezę miasta nie tylko formalnie, ale również w wymiarze społecznym. Sztandarowa inwestycja Juscelino Kubitschka, pomimo upływu ponad 60 lat, jest do dziś silnie zdeterminowana przez:

- zamknięty, skończony układ urbanistyczny uniemożliwiający rozbudowę miasta – wygenerowanie chaotycznych, niezaplanowanych, satelitarnych miejscowości oraz dzielnic nędzy na przedmieściach,
- sztywny podział funkcjonalny – silna separacja stref mieszkalnych od pozostałych funkcji,
- nierównomierną eksploatację i rozkalibrowanie przestrzeni – dominacja olbrzymich arterii komunikacyjnych, duże dystanse pomiędzy budynkami (pozbawienie miasta ludzkiego wymiaru),

that appear provisional. The lack of street furniture magnifies the extreme asceticism and austerity of the urban layout [Wright, Turkienicz, 1988, 347–364].

Brasília is photogenic. It looks impressive from an airplane window. The white sculptures by Niemeyer present themselves equally wonderfully and enchantingly in the photos of professional photographers. Yet from the perspective of the average observer who moves by car, this view is surprising. When one drives along suburban areas, in the satellite district of Taguatinga, close to one of Brazilian Modernism's iconic buildings—the Hospital Regional de Taguatinga—one can notice chaotic low-density development, interspersed in areas with tall development located along the strip of a wide transit street. Similarly, the satellite Ceilândia is a city which provided shelter to workers that had helped build Brasília and were excluded from Plano Piloto. The ugliness and randomness of development, spatial chaos, the multitude of incompatible forms, without accounting for place-based context and neighborhoods, the fencing off of multi-kilometer housing complexes with barbed wire—such is the true image of Brasília that is seen by the average observer from the window of their moving car (fig. 1., 2., 3, 4., 5.). This provisional, spontaneous development is the legacy of the *Candangos*—the cheap labor force that built the city, and whose members had lived in temporary camps around the gigantic construction site for several years. The designers of Brasília proposed housing development adapted to middle-class standards and afforded no space for the low-income population. This drastically laid bare the divide between the space for government—prestigious and rich—and the space for the people—poor and substandard. Via a completely closed and complete urban layout of the Plano Piloto, which made the city's extension impossible, chaotic, unplanned, satellite communities began to sprout. The Modernist miracle was unable to catch up to the construction, and the suburbs quickly decayed into gang-ruled slums [Faria, Ogura, Sachsida, 2013, 85].

The powerful perversions of Modernist urban planning in the form of functional segregation, the subjection of the design to transport needs and the loss of human scale in design have contributed to the hostile image of the capital: one that is depressing and devoid of interpersonal relations. Unfortunately, Brasília is still an antithesis of a city not only formally, but also socially. The standard project of Juscelino Kubitschek, despite the passage of over sixty years, continues to be strongly determined by:

- A closed, completed urban layout that prevents the city's extension—resulting in the generation of chaotic, unplanned, satellite communities and poverty districts in the suburbs,
- A rigid functional division—the strong separation of housing zones from other uses
- Uneven use and discalibration of space—the predominance of immense transport arterials and large distances between buildings (the city has no human dimension),

Rys. 5 Przedmieścia Brasílii; rys. B. Malinowska-Petelenz.
Fig. 5 Suburbs of Brasília, drawings by B. Malinowska-Petelenz

- brak przestrzeni publicznych, miejsc spotkań, anonimowość przestrzeni miejskich,
- amorficzny charakter przestrzeni – chaotyczna zabudowa o niskiej intensywności, przemieszana z zabudową wysoką, zacieranie się granic miasta,
- przeskalowaną sieć transportową – dominacja szybkiego ruchu samochodowego,
- nadmierną unifikację zabudowy mieszkalnej obu skrzydeł (*superquadra*).

Wielkie dystanse do pokonywania, absurdalna, przeskalowana sieć transportowa, nieludzka skala bloków, wypychanie najbiedniejszych na obrzeża metropolii – to podstawowe bolączki mieszkańców Brasílii. Ów monstrualny dystans został wyszydzony przez reżysera Adirleya Queirós w filmie „White Out, Black In”² (2014), w którym mieszkańcy rozległego przedmieścia Ceilândia musieli przedstawić paszport, aby wejść do strefy miejskiej Brasílii.

To tu, na obrzeżach najdobitniej widać pokłosie modernistycznej miejskiej utopii: jak w soczewce kumulują się problemy anonimowości, braku związków sąsiedzkich, segregacji społecznej, prostackiej architektury, wandalizmu i zwykłej przestępczości. Arogancka próba przeniesienia na poziom urbanistyczny dogmatu odrzucenia tradycji oraz kulturowych i historycznych uwarunkowań na rzecz startu od punktu zero okazała się katastrofą. Dzisiejsza Brasília sąsiaduje więc z nędzą faweli – 2,5 mln mieszkańców stolicy boryka się z tymi samymi problemami, co mieszkańcy innych miast. Bogaci wznoszą rezydencje po drugiej stronie sztucznego jeziora Paranoá, zaś Plac Trzech Władz jest miejscem regularnych demonstracji brazylijskich kobiet, rdzennych mieszkańców Amazonii i robotników rolnych pozbawionych ziemi. Od 27 sierpnia w stolicy Brazylii koczowało około 7 tysięcy rdzennych mieszkańców protestując przeciwko wycinaniu i wypalaniu lasów tropikalnych, niszczącemu środowisko poszukiwaniu złota czy wykupowaniu ziem, na których mają stanąć wielkie gospodarstwa rolne lub obiekty turystyczne³.

4. Prognozy - podsumowanie

Stolica Brazylii rozwija się nieustannie, nie tylko jako ośrodek rządowy, ale również ekonomiczny i naukowy.

- A lack of public spaces, meeting places, the anonymity of urban spaces,
- The amorphous character of space—chaotic low-density development, intermixed with tall development, the erasure of the city’s boundary,
- An overscaled transport network—the predominance of high-speed vehicular transport
- Excessive unification of housing development of both wings (*superquadra*)

The immense distance one must travel, the absurd, overscaled transport network, the inhuman scale of the blocks, the exclusion of the poor to the outskirts of the metropolis—are the major problems that Brasília’s residents face. This monstrous distance was ridiculed by director Adirley Queirós in the film *White Out, Black In*² (2014), in which the residents of the extensive Ceilândia suburb had to present a passport to enter the urban zone of Brasília.

It is here, in the outskirts, that the consequences of the Modernist urban utopia are the most painfully visible: as in a lens, the problems of anonymity, a lack of neighborly bonds, social segregation, vulgar architecture, vandalism and petty crime accumulate. The arrogant attempt at carrying over the dogma of rejecting tradition and cultural and historical considerations in favor of starting at zero to an urban level proved a catastrophe. Present-day Brasília stands side-by-side with the perdition of the favelas—2.5 million of the capital’s residents tackle the same problems as those of other cities. The rich erect their mansions on the other side of the artificial Lake Paranoá, while the Square of the Three Powers is a place of regular demonstrations by Brazilian women, the indigenous residents of Amazonia, and agricultural workers left without land. Since August 27, around 7 thousand natives have been camped in the capital of Brazil, protesting against the deforestation and burning away of tropical rainforest, the destruction of the environment in search of gold or land grabbing with the intent to build enormous farms or tourist sites.³

4. Prognosis – summary

The capital of Brazil constantly develops, not only as a center of government, but also that of business

Ze 140-tysięcznego miasta w 1960 roku, a przewidywanego docelowo na 500-tysięczne, obecnie stolicę zamieszkuje 3 094 325 osób⁴. Z urbanistycznego punktu widzenia Brasília wciąż jest wyjątkowa, robiła i nadal robi ogromne wrażenie dzięki swojej homogeniczności architektonicznej, która przypomina bardziej scenografię filmu science fiction niż prawdziwe miasto. W 1987 roku została wpisana na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jako wciąż nieskończony zespół zabudowy. W związku z tym Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków nakazała stworzenie dodatkowych przepisów zapewniających zachowanie miejskiej przestrzeni zaprojektowanych przez Costę i Niemeyera.

Zatem po sześćdziesięciu latach od otwarcia Brasília do czekała się powtórnej analizy układu urbanistycznego, uwzględniającej tzw. czynnik ludzki. Dostrzeżono nierównomierną eksploatację przestrzeni i zaczęto podejmować próby dostosowania układu funkcji do charakterystyki i potrzeb nowoczesnego mieszkańca miasta. Pomału powstaje nowa zabudowa mieszkaniowa i hybrydowa, z wymiennymi funkcjami nakładającymi się na siebie. Punktowo pojawiają się bary, kawiarnie i restauracje, zielone, zadbane przestrzenie między kwartałami. Osiedla mieszkaniowe budowane przez deweloperów poza Plano Piloto lokalizowane są w znacznej odległości od centrum miasta [Twardowski, 2017, 52-64].

Rząd federalny wytyczył nowe cele na najbliższe lata, takie jak poprawa rozwiązań przestrzeni publicznych, budowę chodników, parkingów, małej architektury i innych elementów niezbędnych do życia miejskiego. Debaty publiczne dotyczące kolejnych rozwiązań miejskich stają się codziennością. Zwraca się uwagę na potrzebę wyłaniania nowych obiektów oraz całych obszarów miejskich w konkursach architektonicznych. Konieczny jest również rozwój transportu zbiorowego, przede wszystkim kolejnych linii metra. Każdy przystanek generować będzie kolejne miejsca handlu, usług i powstawanie przestrzeni publicznych⁵.

Potrzebny jest spójny plan zarządzania przestrzennego, który mógłby ułatwić zrównoważoną rozbudowę i przyszłe zmiany, wówczas Brasília zacznie zmieniać się w bardziej przyjazne miasto. Jeśli w tym planie uda się zde niować kontekst dziedzictwa UNESCO, zrównoważyć znaczenie kulturowe i społeczne z polityką miasta, ustali się planowanie zależnych od siebie centrum i przedmieść jako jednego podmiotu, wtedy wprowadzone zostaną odpowiednie relacje pomiędzy obszarem Plano Piloto a okolicznymi obszarami metropolitalnymi⁶. Z badań autorki wysuwają się wnioski, iż pomimo występowania ikonicznych struktur i budynków, dzisiejszy obszar metropolii cechuje się niską obrazowością, zaś dyscyplina urbanistyczna w postaci sztywnego podziału funkcjonalnego z lat 60. jest główną przyczyną silnej dehumanizacji przestrzeni miasta. Przeważa jej przeskalowanie, amorficzność, fragmentaryzacja i rozproszenie zabudowy. Tworzenie się stref ludności ubogiej oraz „przestrzeni elitarniej” wraz z niekontrolowanym rozrostem satelitarnych miejscowości stanowi pokłosie zamkniętego, skończonego, uniemożliwiającego rozbudowę miasta Plano Piloto. Również standaryzacja form zabudowy mieszkaniowej (superquadra)

and academia. From a city with 140 thousand residents in 1960, and initially planned to ultimately reach 500 thousand, it is currently occupied by 3,094,325 people.⁴ From an urban standpoint, Brasília remains exceptional, and made and continues to make an immense impression due to its architectural homogeneity, which resembles a science-fiction film set instead of a true city. In 1987, it was acknowledged as a UNESCO World Heritage Site, as a still-uncompleted development complex. Thus, the International Council on Monuments and Sites demanded the drafting of additional provisions to ensure the preservation of the urban spaces designed by Costa and Niemeyer.

And so, after sixty years since Brasília's opening, another analysis of its urban layout was made, accounting for the so-called human factor. An uneven use of space was observed, and attempts were initiated to adapt the functional layout to the characteristics and needs of contemporary city-dwellers. Slowly, new housing and hybrid development is being built, with exchangeable, overlapping functions. Bars, cafes and restaurants are beginning to appear in places, as well as green and well-landscaped spaces between blocks. Housing complexes built outside of Plano Piloto by real estate developers are sited at a sizeable distance from the city center [Twardowski, 2017, 52-64].

The federal government has outlined new goals for the coming years, such as the improvement of public space solutions, the construction of pavements, parking spaces, street furniture and other elements necessary for urban life. Public debates on new urban solutions are becoming an everyday reality. Attention is focused on the need to select new buildings and entire urban areas via architectural competitions. It is also necessary to develop mass transport, primarily new subway lines. Each stop would generate additional commercial and service establishments, and the emergence of public spaces.⁵

A cohesive spatial management plan is required, one that could facilitate balanced development and future change, which would allow Brasília to begin to transform into a more friendly city. If anyone manages to define the context of UNESCO heritage, balance the cultural and social significance with urban policy, and the planning of center and suburbs as one entity, then proper relations between the Plano Piloto and the neighboring sections of the metropolitan area would be established.⁶

The author's investigation came to the conclusion that despite the presence of iconic structures and buildings, the present-day area of the metropolis displays little graphicness, while the urban discipline, in the form of the rigid functional division from the 1960s, is the major reason behind the strong dehumanization of the city's space. It is dominated by overscaled, amorphous, fragmented and sprawling development. The emergence of zones for the poor and an "elite space" along with the uncontrolled development of satellite communities is the consequence of the closed, finalized and extension-preventing Plano

stanowi jedno ze źródeł zaniku poczucia tożsamości mieszkańców.

Niezwykłą antytezę oryginalnego Plano Piloto, nie stanowiącą próby dyskredytowania modernistycznych idei postawił absolwent Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej Bartosz Girek, autor pracy dyplomowej pt. BRASÍLIA – DRUGIE DNO MIASTA, wykonanej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Anny Franty, prof. PK i wyróżnionej w konkursie o Doroczną Nagrodę SARP im. Zbyszka Zawistowskiego Dyplom Roku 2018⁷. *Drugie Dno Miasta to projekt na równi traktujący o warstwie przestrzennej, jak i o warstwie społecznej. (...) To utopijna próba pogodzenia dwóch sprzecznych interesów – ochrony dziedzictwa naszej kultury (...) z koniecznością fundamentalnych zmian przestrzennych w trosce o dobro społeczne* [Girek, 2018, 45]. Autor zaproponował całkowicie nową strukturę miejską, odtwarzającą układ tradycyjnego miasta, bez naruszania oryginalnego modernistycznego planu. Stąd też u podstaw całego projektu leży niezwykle pomysł, aby poddać całe miasto rygorystycznemu podziałowi wertykalnemu, w ramach którego istniejąca zabudowa wznosi się od poziomu 0,00 w górę, natomiast każda nowa interwencja „rośnie w dół”, czyli poniżej poziomu terenu. Stworzenie „dodatкового piętra” w mieście, osadzonego w ziemi, niczym kanion – bez przekrycia – pozwala uzupełnić wszystkie niedostatki pierwotnych założeń bez niszczenia oryginalnej struktury. Nowy ruszt miasta jest strukturą przeciwstawną, jak i komplementarną względem istniejącego planu.

5. Zakończenie

Zawsze istniał dystans między tym, co wyidealizowane, a tym, co zostało osiągnięte. O tym m.in. mówi wystawa „Utopias of common life”⁸ przygotowana w brazylijskim pawilonie w weneckich ogrodach z okazji tegorocznego Biennale Architektury 2021 o nośnym hasle „How will we live together?”. Autorzy ekspozycji zaczynają swą podróż od mapowania utopii i mitów, które istniały i nadal istnieją na brazylijskiej ziemi: od wizji świata Guarani, o Ziemi bez Zła aż po czasy współczesne, podkreślając szczególne momenty, w których idee transformacyjne albo promowały, albo miały potencjał do promowania znaczących zmian w sposobie życia mieszkańców. Wśród tych szczególnych momentów znalazło się m. in. powstanie Brasilii – symbolu nowego wspaniałego świata, miasta idealnego, zdjętego wprost z deski kreślarskiej, miasta nierówności społecznych, w którym nie da się żyć, gdzie do dziś królują przemoc i dyskryminacja na tle rasowym czy etnicznym. Projekt kuratorski motywowany jest pilną potrzebą myślenia o utopiiach we współczesnym świecie. Jak wyjaśnia Carlos Alberto Maciel: „*Idea utopii przewija się przez różne momenty w historii myślenia o brazylijskiej przestrzeni, na długo zanim Thomas More ukuł to słowo w swojej słynnej książce. Konstruując tę kuratorską narrację, staramy się transponować i przedefiniować tę koncepcję jako narzędzie zbliżenia się do współczesności*”⁹.

Brasília. Fantastyczna wyspa, o której krąży wiele mitów – tych dobrych i tych złych. Skrzydlate miasto,

Piloto. Likewise, the standardization of housing development (*superquadra*) is one of the sources of the residents’ lack of a sense of identity.

An extraordinary antithesis of the original Plano Piloto that was not an attempt at discrediting Modernist ideas, has been presented by Bartosz Girek, a graduate of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology and author of the thesis design *BRASÍLIA – DRUGIE DNO MIASTA*, prepared under the supervision of dr hab. inż. arch. Anna Franta, prof. PK, and which received an honorable mention in the Zbyszek Zawistowski Yearly SARP prize for the Best Thesis Design for 2018.⁷ “*Drugie Dno Miasta* is a design that equally addresses the spatial and social layers. (...) it is a utopian attempt at reconciling two opposing interests—protecting our cultural heritage (...) with the necessity to enact fundamental spatial changes out of concern for the public good” [Girek, 2018, 45]. The author proposed a completely new urban structure that recreates the layout of a traditional city, yet without disrupting the original Modernist plan. Thus, the basis of the entire design is the incredible idea to rigorously divide the entire city vertically, and have the existing development rise to level 0,00 above, while any new intervention would “rise down,” below the terrain level. The creation of an “additional level” in the city, placed in the ground as if in a canyon—without a canopy—allows for addressing all of the deficiencies of the original layouts without damaging their structure. The new city grid is a structure that both opposes and complements the existing plan.

5. Conclusion

There has always been a distance between what is idealistic and what has been achieved. This is one of the themes of the exhibition *Utopias of common life*⁸ prepared in the Brazilian pavilion in the Venetian gardens on the occasion of this year’s 2021 Architecture Biennale, with its resonating motto “How will we live together?” The authors of the exposition begin their journey by mapping utopias and myths that existed and continue to exist on Brazilian soil: from the Guarani vision of the world, to an Earth without Evil, to the contemporary times, underscoring special moments in which transformative ideas either promoted or had the potential to promote significant change in the lives of citizens. Among these special moments was the construction of Brasília—a symbol of a brave new world, an ideal city, taken straight out of a drawing board, a city of social inequality, where it is impossible to live, where violence and racial or ethnic discrimination reign. The curation design was motivated by the urgent need to think on utopias in the current world. As Carlos Alberto Maciel put it: “The idea of utopia runs through various moments in the history of thinking about and producing Brazilian space, long before Thomas More coined the word in his celebrated book. In constructing this curatorial narrative, we seek to transpose and redefine the concept as a device for approaching the contemporary.”⁹

dziwaczne, retrofuturystyczne i mistrzowsko rozplano-
wane. Od kilkudziesięciu lat budzi ambiwalentne uczu-
cia. Z jednej strony racjonalistyczna utopia miejska bę-
dąca cudem modernistycznego dizajnu, z drugiej miasto
spektakularnej porażki. Tropikalny modernizm społecz-
nie i architektonicznie okazał się tu zbyt opresyjny. Osta-
tecznie uratował je narcystyczny geniusz i arcymoderni-
sta Oscar Niemeyer, „meblując” białymi, abstrakcyjnymi
architektonicznymi rzeźbami rzuconymi w bezpostacio-
wą i anonimową przestrzeń wykreowaną z perspektywy
boskiego oka. Jednak piękne budynki nigdy nie stworzą
pięknego miasta, a złożoność ludzkich potrzeb nie zaak-
ceptuje czystych, wypreparowanych z kontekstu, utopij-
nych wizji nawet najlepszych architektów. Boska Brasilia
wciąż czeka na swoją szansę.

Brasília, a fantastic island about which there are many
myths—both good and evil. The winged city, freak-
ish, retro-futuristic, and masterly planned. For several
decades, it has stirred ambivalent emotions. On the
one hand, it is a rationalist urban utopia and a miracle
of Modernist design, and on the other, a city of spec-
tacular failure. Tropical Modernism, both socially and
architecturally, turned out to be excessively oppres-
sive here. Ultimately, it was saved by the narcissistic
genius of arch-Modernist Oscar Niemeyer, who “pop-
ulated” it with white, abstract, architectural sculp-
tures cast into the formless and anonymous space
created from the perspective of a divine eye. How-
ever, beautiful buildings never create beautiful cities,
and the complexity of human needs does not accept
pure, context-stripped, utopian visions of even the
best architects. Divine Brasília still awaits its chance.

PRZYPISY / ENDNOTES

- ¹ *L'homme de Rio*, directed by Philippe de Broca, 1964.
² *Branco Sai, Preto Fica*, directed by Adirley Queirós, 2014.
³ *Entre Parentes*, directed by Tiago de Aragão, 2018; exhibition: *Over-ground Resistance*, 26.08–21.11.2021., frei_raum Q21 exhibition space/ MuseumsQuartier Wien.
⁴ From: Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística; <https://www.ibge.gov.br/en/>; [accessed: 21.11.2021]
⁵ D. M. Macedo, S. Ficher, *Brasília, Preservation of a Modernist City* [in:] Conservation Perspectives, The Getty Conservation Institute, 2013; https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/28_1/brasilia.html; [accessed: 21.11.2021].
⁶ R. Banerji, *Niemeyer's Brasília: Does it work as a city?*, „BBC World Service Magazine”, 7.12.2012; <https://www.bbc.com/news/magazine-20632277>; [accessed: 21.11.2021].
⁷ *Brasília. Drugie dno miasta*, <https://architektura.muratorplus.pl/studenci/projekty-studenckie/brasilia-drugie-dno-miasta,107/>; [accessed: 21.11.2021].
⁸ *Utopias of Common Life* – exhibition commissioner: José Olympio da Veiga Pereira, Fundação Bienal de São Paulo; curator team: Alexandre Brasil, André Luiz Prado, Bruno Santa Cecilia, Carlos Alberto Maciel, Henrique Penha, Paula Zasnicoff.
⁹ Venezia, Biennale Architettura 2021; fragment of the description of the *Utopias of Common Life* exhibition.

BIBLIOGRAFIA/ REFERENCES

- [1] McGuirk J., *Radykalne miasta*, Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2015.
[2] Banham R., *Theory and Design in the First Machine Age*, New York Praeger Publishers, 1960.
[3] Ryteł G., *Wpływ klimatu na formy brazylijskiej architektury modernistycznej w latach 1925–1960*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki nr 4, s. 2013, 57-72.
[4] Ultramari C., Oliveira da Silva R. C. E., Meister G., *Idealizing Brazilian cities: Their master plans from 1960 through 2015*, *Cities* 83, (2018), s. 186-192.
[5] Kubitschek J., *Por que construi Brasília*, Bloch Editores, 1975.
[6] Skaza M., *Trzy miasta i czternaście przypadków architektury. Uwagi o architekturze współczesnej Brazylii w kontekście uwarunkowań kulturowych*

- [w:] *Brazylia: perspektywy*, Wyd. PK, Kraków 2019, s. 32-40
[7] Finotti L., Comas C. E., *Oscar Niemeyer: Life and genius*, Productora Brasileira de Arte Cultura, 2017.
[8] Kosiński W., *Mega pionierzy – mega nadzieje, sukcesy i kontrowersje*, „Przestrzeń i Forma” nr 13, 2010, s. 22-23.
[9] Sudjic D., *Kompleks gmachu. Architektura władzy*, Warszawa 2015.
[10] Graham W., *Miasta wyśnione*, Karakter, Kraków 2016.
[11] Madaleno I. M., *Brasília: the frontier capital*, *Cities* 13 (1996), s. 273-280.
[12] Bauman Z., *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2002.
[13] Holston, *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brasília*; Chicago University Press, 1989, s. 101-119.
[14] Wright Ch. L., Turkienicz B., *Brasília and the ageing of modernism*, *Cities* 5 (1988), s. 347-364.
[15] Faria J. R., Ogura L. M., Sachsida A., *Crime in a planned city: The case of Brasília*, *Cities* 32 (2013), s. 80-87.
[16] Twardowski M., *Brasília – urban and architectural experiment after sixty years*, „Państwo i Społeczeństwo”, R.17, n 1., 2017, s. 52-64.
[17] Girek B. *Brasília. Drugie dno miasta*; ARCH nr 4(48) 2018, s. 45.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE/ ONLINE SOURCES:

- [1] Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística; <https://www.ibge.gov.br/en/>; [dostęp: 21.11.2021].
[2] D. M. Macedo, S. Ficher, *Brasília, Preservation of a Modernist City* [w:] Conservation Perspectives, The Getty Conservation Institute, 2013; https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/28_1/brasilia.html; [dostęp: 21.11.2021].
[3] R. Banerji, *Niemeyer's Brasília: Does it work as a city?*, „BBC World Service Magazine”, 7.12.2012; <https://www.bbc.com/news/magazine-20632277>; [dostęp: 21.11.2021].
[4] *Brasília. Drugie dno miasta*; <https://architektura.muratorplus.pl/studenci/projekty-studenckie/brasilia-drugie-dno-miasta,107/>; [dostęp: 20.11.2021].